

RYSZARD OLESZKOWICZ

Uczelnia Państwowa im. Jana Grodka w Sanoku

ORCID: 0000-0001-7517-9015

SERGIUSZ PIASECKI JAKO AGENT WYWIADOWCA ODDZIAŁU II SZTABU GENERALNEGO WOJSKA POLSKIEGO. TŁO INSTYTUCJONALNE SŁUŻBY W WYWIADZIE

WPROWADZENIE

Fenomen popularności Sergiusza Piaseckiego jako pisarza rozpoczął się w okresie II Rzeczypospolitej. Najbardziej znane powieści tego niezwykłego człowieka oparte są na kanwie jego życia jako przemytnika oraz wywiadowcy – agenta wywiadu zakordonowego¹. Bohater niniejszego artykułu to także weteran wojny polsko-bolszewickiej, następnie awanturnik i więzień, jeszcze później zastępca dowódcy kompanii Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP), broniący we wrześniu 1939 r. napadniętych rubieży państwa, wreszcie żołnierz Armii Krajowej – wykonawca wyroków śmierci na wrogach Polskiego Państwa Podziemnego.

Służba Piaseckiego w wywiadzie II Rzeczypospolitej miała miejsce w okresie od sierpnia 1922 do pierwszej połowy 1926 r.² *Curriculum vitae* pisarza jest dobrze znane i potwierdza autobiograficzny charakter jego powieści, w tym aktywność w charakterze

¹ S. Piasecki, *Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy*, Łomianki 2023; *idem*, *Piąty etap*, Łomianki 2023; *idem*, *Bogom nocy równi*, Łomianki 2023.

² Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (dalej: CAW), Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) WP z lat 1921–1939 (dalej: Oddział II SG), sygn. I.303.4.7044: Ekspozytura Nr 6, L.dz. 75/BI2, Baranowicze, 14 X 1922 r., Meldunek Biura Informacyjnego L.2 w Baranowiczach do Ekspozytury Nr VI Oddziału II Ministerstwa Spraw Wojskowych w Lidzie o powrocie agenta z wywiadu, s. 1; T. Balbus, *Życie kondotiera. Sergiusz Piasecki 1899–1964*, Wrocław 2023, s. 5.

agenta³. Celem niniejszego artykułu jest przede wszystkim ukazanie tła instytucjonalnego tej aktywności – kształtowania się struktury terenowej, z którą współdziałał późniejszy autor powieści *Bogom nocy równi*, a która – po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. – ukonstytuowała się jako część wywiadu wojskowego⁴. Wskazano także, na przykładzie zachowanych dokumentów, szerzej dziś nieznane, formalne warunki pełnienia służby wywiadowczej w tamtym czasie.

Można powiedzieć, że Piasecki był człowiekiem Kresów Wschodnich. Ten ostatni termin, pojawiający się od XVII w., spopularyzował Wincenty Pol, który w połowie XIX w. przywołał postać legendarnego Mohorta – bohatera, realizującego ideę niezłomnego trwania w wierności wybranym ideałom na zagrożonym, kresowym posterunku. Zygmunt Gloger podał inną genezę pojęcia „kresy”, wskazując na jego związek z działaniami obronnymi i rozpoznawczymi na pograniczu: „Kresami zwano stanowiska wojskowe, czyli wojskowe stójki i poczty rozstawione na *pobereżach* Podola i Ukrainy, jako straż graniczne od napadu Tatarów i Hajdamaków, a zarazem do przesyłania listów i znaków alarmu służące. Ponieważ służbę taką odbywano kolejno, na zmianę, czyli jak komu wypadała kreska, więc i nazwa stąd poszła”⁵.

Możemy zatem mówić o Piaseckim, że był zarówno typem romantycznego Mohorta, jak i typem strażnika, strzegącego w wyniku pełnienia swojej służby („jak wypadnie kreska”) bezpieczeństwa terenów pogranicza poprzez zdobywanie informacji o potencjalnym przeciwniku. Jego działania *stricto* wywiadowcze, które znalazły później odzwierciedlenie w powieściach, były związane z Polesiem oraz innymi ziemiami pogranicza polsko-sowieckiego, należącymi obecnie do Białorusi⁶. Powieści autobiograficzne pisarza sugestywnie oddają specyfikę pracy służb specjalnych na tym terenie.

³ Najpełniejszy, jak dotąd, życiorys Sergiusza Piaseckiego, w szczególności dotyczący jego służby w Oddziale II Sztabu Generalnego (SG) Wojska Polskiego (WP), zob. A. Szuba-Boroń, *Obraz przestępcy w prozie Sergiusza Piaseckiego na tle poglądów kryminologicznych epoki*, Kraków 2022, rozdział 3: *Sergiusz Piasecki – biografia uzupełniona*; 3.2: *Współpraca z Oddziałem II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego*, s. 101–127. Ponadto istotne dane biograficzne por.: R. Demel, *Sergiusz Piasecki 1901–1964. Życie i twórczość*, Łomianki 2012; K. Polechoński, *Żywot człowieka uzbrojonego. Biografia, twórczość i legenda literacka Sergiusza Piaseckiego*, Warszawa–Wrocław 2000; W. Śleszyński, *Działalność wywiadowcza Sergiusza Piaseckiego w Ekspozyturze Oddziału II Sztabu Generalnego nr 6 w Brześciu nad Bugiem w latach 1922–1923*, „Dzieje Najnowsze” 2014, nr 1, s. 38–47; *idem*, *Kresy Wschodnie, czyli Białoruś Zachodnia. Historia, współczesność, pamięć*, Łomianki 2013, s. 51–63 (rozdział: *Agent Sergiusz Piasecki*).

⁴ Por. W. Suleja, *Służby specjalne II Rzeczypospolitej. Ideowy rodowód [w:] Sekretna wojna. Z dziejów kontrwywiadu II RP*, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2014, s. 13–19.

⁵ W. Pol, *Mohort. Rapsod rycerski*, Lwów 1854; Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, t. 3, Warszawa 1900–1903 [reprint 1989], s. 98–99. W okresie II Rzeczypospolitej termin „Kresy Wschodnie” był używany na oznaczenie wschodnich ziem dawnej Rzeczypospolitej, z obszarami wchodzącymi w skład dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz Galicją Wschodnią, pomiędzy granicą wschodnią a Bugiem. Ziemie te, słabiej zintegrowane z resztą państwa, wyróżniały się jako obszar różnorodny etnicznie i religijnie (z przewagą mniejszości), często niespokojny, niekiedy nawet niebezpieczny, równocześnie charakteryzujący się bogactwami naturalnymi i ogromnymi przestrzeniami dzikiej przyrody. Dla pokolenia dwudziestolecia międzywojennego „kresami” były ziemie, które odpadły od Rzeczypospolitej po rozbiorach i których nie udało się odzyskać w wyniku wojny polsko-bolszewickiej („mimo trwania na placówce”). Zob. W. Śleszyński, *Kresy Wschodnie...*; E. Kirwieli, *Kresy północno-wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939. Oblicze polityczne*, Lublin 2011.

⁶ W 2014 r. opublikowałem artykuł poświęcony Ekspozyturze nr 6 wywiadu Oddziału II SG WP w Brześciu nad Bugiem, w którym bazując na materiale archiwalnym, przedstawiłem zarządy organizacyjny, a także operacyjne aspekty działalności tej placówki, odnosząc się również do jej współpracy z brzeskim Samodzielnym Referatem

Wspomniane służby zazwyczaj pozyskują na osobowe źródła informacji (OZI) ludzi doświadczonych, znających życie i posiadających bogate doświadczenie w różnych dziedzinach. Jest dobrze widziane, aby nie wyróżniali się oni wizualnie z otoczenia niczym szczególnym. Nie jest to jednak regułą. Niekiedy wywiad i kontrwywiad szukają również ludzi przebojowych, śmiałych, eksplozywnych, energicznych, zawadiackich, a także brauworowych, rezolutnych i skutecznych. Tymi cechami odznaczał się autor *Piątego etapu*, dostrzeżony przez polski wywiad wojskowy po zakończeniu wojny z bolszewikami.

Przypomnienie tych kwestii jest ważne w celu ukazania Piaseckiego jako agenta, jako osobowe źródło informacji, nie zaś „funkcjonariusza wywiadowcy”, co często w różnorodnych opracowaniach jest akcentowane w sposób wprowadzający czytelnika w błąd. Należy przy tym zaznaczyć, że przyszedł pisarz wybijał się w tej aktywności, ale działał w otoczeniu bardzo zróżnicowanej agentury. To zróżnicowanie było zauważalne w całym okresie II Rzeczypospolitej, we wszystkich siatkach agenturalnych, pozostających w dyspozycji Oddziału II Sztabu Generalnego (SG) Wojska Polskiego (WP) i KOP na Kresach Wschodnich. Byli agenci ideowi, wybitni, o bardzo dużych kompetencjach osobowościowych i intelektualnych. Zachowane akta pokazują obok nich całe grono źródeł zaangażowanych, ale mało wybitnych, „średniaków”, jak określano ich w żargonie oficerów wywiadowczych. Obok tych dwóch grup funkcjonowali zawodowi agenci, gotowi za pieniądze zdradzić wszystko i wszystkich⁷. Warto w tym miejscu odnieść się do dokumentu Oddziału II z września 1921 r., w którym podsumowano kwestie dotyczące agenturalnego zwalczania szpiegostwa, które Oddział II zalecał podległym komórkom do wdrażania. W dokumencie podkreślono m.in. dążenie do „zreformowania i postawienia na wyższy poziom agentury przez dobór ludzi ideowych, uczciwych i zainteresowanie ich odpowiednią gażą, odznaczeniami i prerogatywami, co da możliwość wytworzenia kadry agentów fachowych i niesprzedajnych”. Z dokumentu wynika, że Oddział II SG planował dla terenowych komórek kontrwywiadu zadania mające na celu „rozrzućenie na całą Polskę wielkiej sieci konfidentów [...]”. Przy dobrych konfidentach zmniejsza się liczba agentów, a przez to i stałe na nich wydatki⁸.

Jak wspominałem, Piasecki z pewnością agentem „średniakiem” nie był. Jak sam wspominał, „[k]ształciłem się z ksiąg życia, a pedagogami moimi byli ludzie szczególnie i ciekawi. Niektórzy z nich nawet czytać nie umieli, lecz posiadali »głębinową wiedzę« pewnych odcinków życia. Dyplomów z tych »szkół« nie posiadam, lecz poznałem rze-

Informacyjnym (SRI) Dowództwa Okręgu Korpusu (DOK) IX, zob. R. Oleszkowicz, *Strukturalno-organizacyjne i operacyjne aspekty działalności Ekspozytury Wywiadu nr 6 w Brześciu nad Bugiem (1921–1926). Zarys problematyki* [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Z działalności Oddziału II SG WP*, t. 4, red. T. Dubicki, Łomianki 2014, s. 121–148.

⁷ O problematyce agentury Oddziału II werbowanej w latach dwudziestych XX w. zob.: A. Misiuk, *Służby specjalne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998; A. Peplowski, *Wywiad Polski na ZSRS 1921–1939*, Warszawa 1996; M. Jabłoński, J. Prochwicz, *Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza 1924–1939*, „Problemy Ochrony Granic” 2002, nr 22; P. Skubisz, *Przejmowanie sieci informacyjnej przez wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza na przykładzie 5. Batalionu KOP w Łużkach (1924–1925)* [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP*, t. 3, red. T. Dubicki, Łomianki 2013.

⁸ CAW, Oddział II SG, sygn. I.303.4.14: MSWojsk, Oddział II SG, Warszawa, 9 IX 1921 r., Wnioski w sprawie zwalczania szpiegostwa, k. 32–34, 37.

czy naprawdę ciekawe i uczyłem się dobrze. Tamci »pedagodzy« byli ze mnie zadowoleni, choć protekcji nie miałem. Zastępowały ją: szczerłość, wierność, spryt i odwaga»⁹. »Umiem wiele pożytecznych rzeczy: żonglować, chodzić na rękach, ruszać uszami, językiem do nosa dostawać. [...] Z mniej interesujących: szpiegować, uprawiać przemysłnictwo i wiele innych»¹⁰.

Przy wszystkich wspomnianych cechach charakteru, Piasecki całe swoje życie był ideowym antykomunistą. Józef Mackiewicz napisał o nim: »bolszewików zawsze nienawidził»¹¹. Dlatego nadawał się idealnie na wywiadowcę zakordonowego, na »chodaka» – agenta, który na nieprzyjacielskim terenie sam budował siatki informatorów i obsługiwał je. Również pisarz podkreślał, że jako agent działał przeciwko bolszewickiej Rosji: »W 1922 roku wstąpiłem jako wojskowy wywiadowca »zakordonowy« działający przeciwko Rosji do Oddziału II Sztabu Generalnego WP. W polskim wywiadzie antybolszewickim pracowałem do 1926 roku. Na jednym z wypadów zostałem raniony przez bolszewików. W tym czasie zyskałem duży rozgłos i byłem intensywnie poszukiwany przez kontrwywiad rosyjski»¹².

Piasecki został dostrzeżony i zwerbowany w sierpniu 1922 r. przez komórkę terenową polskiego wywiadu wojskowego, która funkcjonowała początkowo w Lidzie, później zaś w Brześciu Litewskim (od 1923 r. Brześciu nad Bugiem)¹³, a ściślej rzecz ujmując – przez oficera¹⁴ Ekspozytury nr 6 (wywiadu) Oddziału II SG Ministerstwa Spraw Wojskowych (MSWojsk).

Praca operacyjna w tajnych służbach danego państwa regulowana jest aktami normatywnymi różnej rangi, z reguły wydawanymi w formie niejawnych instrukcji. Szczegółowy ogląd kwestii związanych z pozyskiwaniem, rolą i zadaniami OZI w okresie II Rzeczypospolitej dają instrukcje wydawane przez organy uprawnione do pracy z agenturą, przede wszystkim przez ówczesny SG WP. Z analizy zachowanych dokumentów wynika, że do końca lat dwudziestych XX w. nie funkcjonowała jednolita i usystematyzowana kategoryzacja OZI. Mianem »agenta« określano zarówno »ukadrowionych»¹⁵ pracowników terenowych jednostek kontrwywiadu, jak i niektóre kategorie informa-

⁹ S. Piasecki, *Odpowiedź na ankietę »Wiadomości«*. Jak się uczyli współcześni pisarze polscy? [w:] idem, *Autodenuncjacja. Teksty autobiograficzne, wywiady, wspomnienia, publicystyka*, wybór, oprac. i przedmowa K. Polechoński, wyd. 3, Łomianki 2023, s. 154–155.

¹⁰ Idem, *Autodenuncjacja* [w:] idem, *Autodenuncjacja...*, s. 26–27. Por. również E. Tomaszewicz, *Gwiazdy Wielkiej Niedźwiedzicy. Kobiety w życiu i twórczości Sergiusza Piaseckiego*, Łomianki 2003, *passim*.

¹¹ J. Mackiewicz, *Sergiusz Piasecki i jego niedźwiedzica*, »Wiadomości« (Londyn), nr 20/1259, 1970 r., <https://pogon.lt/58-ksiegarnia-biblioteka/jozef-mackiewicz/84-sergiusz-piasecki-i-jego-niedzwiedzica.html> (dostęp 1 III 2024 r.).

¹² Za: T. Balbus, M. Marczak, *Siedem twarzy Sergiusza Piaseckiego*, Wrocław 2024, s. 3.

¹³ Nazwę Brześć nad Bugiem, która zaczęła się upowszechniać od listopada 1921 r., wprowadzono formalnie 12 XI 1923 r. w zamian za nazwę Brześć Litewski. Por. V. Bešanov, *Twierdza brzeska*, Warszawa 2012, s. 117; W. Mondalski, *Brześć Podlaski (Brześć Litewski, Brześć nad Bugiem). Zarys historyczno-geograficzny*, Turek 1926, s. 7 i n.

¹⁴ Nie znajdujemy w dostępnych dokumentach jednoznacznego potwierdzenia, kim był ów oficer. Najprawdopodobniej chodzi o por. Stanisława Ratyńskiego.

¹⁵ Ukadrowienie – pojęcie stosowane w służbach specjalnych, oznacza przyjęcie w poczet personelu operacyjnego danej służby osoby, będącej wcześniej dla tejże służby osobowym źródłem informacji.

torów, w tym wywiadowców zakordonowych. Pewne uporządkowanie w tej materii wprowadziła dopiero Instrukcja Oddziału II z 1931 r., wydana przez szefa tej instytucji, ppłk. Tadeusza Pełczyńskiego¹⁶. Dokument ten miał na celu uzupełnienie luki w przepisach, dotyczącej kwestii „sposobu ewidencjonowania agentów i prowadzenia ich *dosier*”, a także zastąpienia dotychczasowych, doraźnych instrukcji jedną, odnoszącą się do wszystkich komórek wywiadu Oddziału II SG. Co prawda instrukcja dotyczyła wywiadu, ale uporządkowanie kategorii współpracowników objęło cały Oddział II, a więc również kontrwywiad. Zarówno do 1931 r., jak i po wdrożeniu Instrukcji główną kategorią OZI w obu służbach pozostawał agent¹⁷.

EKSPOZYTURA WYWIADU NR 6 W LIDZIE/BRZEŚCIU NAD BUGIEM W LATACH 1921–1926

Warto prześledzić pokrótce genezę wymienionej w śródtytule placówki terenowej służb specjalnych II Rzeczypospolitej w celu lepszego zrozumienia tła i kontekstów działalności Piaseckiego, noszącego – jako agent – pseudonim „Biały”. Po zawarciu traktatu ryskiego¹⁸ we wschodnich, przygranicznych województwach zakończono organizowanie administracji państwowej, województw i powiatów¹⁹, a także formowanych w latach 1918–1921 terytorialnych organów MSWojsk – dowództw okręgów generalnych (DOGen). Jako ostatni utworzono w sierpniu 1921 r. DOGen Brześć Litewski²⁰. Niedługo potem jednostki te przekształcono w Dowództwa Okręgów Korpusów (DOK). Granice utworzonego późną jesienią 1921 r. DOK nr IX w Brześciu Litewskim objęły południową część województwa nowogródzkiego, Polesie oraz części Podlasia²¹. W strukturze DOGen utworzono

¹⁶ D. Koreś, *Instrukcja Oddziału II Sztabu Głównego WP o prowadzeniu ewidencji agentów i raportów organizacyjnych z 1931 r.* [w:] *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*, t. 2, red. W. Skóra, P. Skubisz, Szczecin 2015, s. 280. W *Instrukcji* omówiono definicje poszczególnych kategorii agentów, zob. *ibidem*, s. 280 i n.

¹⁷ We wspomnianej *Instrukcji* zawarto definicję agenta i podział na grupy: „Mianem agenta określa się każdego pracownika wywiadu pozostającego w kontakcie z oficerem wywiadu Ekspozytury, placówki, bądź to pracującego aktywnie w kierunku zdobycia materiałów wywiadowczych, bądź też oddającego usługi pomocnicze, bez względu na czasokres pracy, pobudki, stopień zaangażowania się w pracy i wynagrodzenie. Określenie »konfident«, używane jeszcze przez niektóre placówki w odniesieniu do pracowników wywiadu próbnych, znosi się jako nieuzasadnione. [...] Ustalam podział agentów, w zależności od charakteru pracy, na: agentów – rezydentów, agentów – werbunkowych, agentów – lotnych, agentów – pośredników”, *ibidem*, s. 280.

¹⁸ Sygnatariuszem traktatu była również Ukraińska Socjalistyczna Republika Sowiecka.

¹⁹ Szczegółowo tą tematyką zajmował się W. Śleszyński, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007; *idem*, *Wojsko a bezpieczeństwo wewnętrzne na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 2005, t. 42, s. 211–231; *idem*, *Wywiad wojskowy na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej* [w:] *Polski wywiad wojskowy 1918–1945*, red. P. Kołakowski, A. Peplowski, Toruń 2006, s. 120–130.

²⁰ E. Wiszka, *Brześć Litewski. Obozy jeńców i internowanych (1919–1921)*, Toruń 2010, s. 18. L. Wyszczelski (Warszawa. *Listopad 1918*, Warszawa 2008, s. 156) podaje, że DOGen w Brześciu Litewskim utworzono w kwietniu 1921 r.

²¹ Obszar DOK IX (Nowogródzcyzna, Polesie, Podlasie) graniczył od północy z Białostockczyzną i Wileńszczyzną, od wschodu z Rosją Sowiecką (od grudnia 1922 r. był to Związek Socjalistycznych Republik Sowietkich – ZSRS), od południa z Wołyniem, Chełmszczyzną i Lubelszczyzną, a od zachodu z Mazowszem. W Brześciu nad Bugiem działały dwie komórki terenowe Oddziału II SG WP: Ekspozytura nr 6 Oddziału II SG (terenowa

Wydziały II Informacyjne (nazywane także „Oddziałami drugimi”, a wkrótce potocznie „dwójką”), których zadaniem było prowadzenie wywiadu, kontrwywiadu, zwalczanie szpiegostwa, dywersji i działalności wywrotowej, a przede wszystkim – zgodnie z osobistymi wytycznymi Józefa Piłsudskiego – aktywne wspomaganie dowódców DOGen w rozpoznawaniu specyfiki terenu²². Decyzje, dotyczące obsady struktur wywiadu ofensywnego i defensywnego, zastrzeżone były dla Piłsudskiego, który stanowiska w poszczególnych oddziałach SG oraz dowództwach liniowych obsadzał z reguły zgodnie z kryterium kompetencji, natomiast oficerów do Oddziału Informacyjnego Sztabu oraz do Wydziałów II w sztabach DOGen dobierał według kryteriów politycznych i osobistego zaufania²³.

Wydziały II Informacyjne liczyły od trzech do sześciu oficerów. Miały współpracować z defensywą MSW oraz władzami sądowymi. Prowadziły także analizę sytuacji narodowościowej w WP²⁴. Wszystkie informacje miały być wysyłane do Centrali Oddziału II w Warszawie. Sprawami pogranicza wschodniego zajmował się w nim Wydział II Ewidencyjny (szef – mjr SG Tadeusz Schaetzel), Referat A Wschód (kierownik – mjr SG Wacław Jędrzejewicz). To do tych ogniw w Centrali trafiały w latach 1922–1926 meldunki sporządzane na podstawie informacji agenturalnych wywiadowcy zakordonowego Piaseckiego.

Sytuacja wewnętrzna na Kresach Północno-Wschodnich w latach 1921–1926 była niestabilna. Działania wojenne ustały na tym obszarze w 1921 r., do roku 1922 wytyczano granicę. Rozwijał się przemyt oraz innego rodzaju przestępczość, właściwa obszarom pogranicza. W latach 1923–1924 ze strony sowieckiej nastąpiło duże nasilenie działalności band dywersyjnych. Miały one na koncie m.in.: atak na Stołpcę, powiatowe miasteczko w województwie nowogródzkim, w nocy z 3 na 4 sierpnia 1924 r., napad na pociąg na zachód od stacji Łowcza w województwie poleskim 24 września tego roku oraz napad

agenda wywiadu) oraz SRI Dowództwa Okręgu Korpusu nr IX (DOK IX) w Brześciu nad Bugiem (terenowa placówka kontrwywiadu). SRI DOK IX w Brześciu nad Bugiem – a w latach 1921–1924 Wydział II Informacyjny Dowództwa Okręgu Generalnego (DOGen) i Oddział II DOK – był w okresie międzywojennym jedną z dziesięciu agend terenowych polskiego kontrwywiadu wojskowego. Na terenie Okręgu Korpusu nr IX działały także agendy wywiadowcze KOP, zajmujące się od 1924 r., a szczególnie w latach trzydziestych, działaniami kontrwywiadowczymi. Pod względem administracyjnym do obszaru DOK IX należało województwo poleskie – bez powiatów Sarny i Kamień Koszyrski – oraz niektóre powiaty województw nowogródzkiego, białostockiego i lubelskiego. Por. *Rzeczpospolita Polska* [1928]. Skala 1 : 4 000 000 [mapa podziału na DOK i dowódcy OK], oprac. A. Woźny, Opole 2013; A. Peplowski, *Kontrwywiad II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002, s. 34–35.

²² B. Miedziński, *Wspomnienia (dokończenie)*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1976, nr 37, s. 171–172; G. Nowik, *Zanim złamano „Enigmę”... Polski radiowywiad podczas wojny z bolszewicką Rosją w latach 1918–1920*, Warszawa 2020, s. 201–202.

²³ 30 XI 1918 r. Józef Piłsudski powiedział do jednego ze swych zaufanych oficerów, kpt. Bogusława Miedzińskiego, powierzając mu kierowanie Wydziałem II w DOGen w Kielcach i mówiąc o roli szefów Oddziałów II: „[...] do ich zadań nie jest ważna znajomość wywiadu i kontrwywiadu; natomiast potrzebni mi są ludzie o pewnym wyrobieniu politycznym, dobrej znajomości stosunków, a co najważniejsze w chwili obecnej umiejętności taktownego postępowania, tak, aby w ramach pełnej dyscypliny wobec swych dowódców potrafili dyskretnie pokierować nimi i pomóc im zorientować się w życiu politycznym [...] Wszyscy dowódcy [DOGen] otrzymają instrukcje, że meldunki szefów II Oddziału mają być przesyłane bez zmiany, z tym że mogą oni robić swe adnotacje i zastrzeżenia, jeśli z treścią raportu się nie zgadzają. Nie wolno wam przysyłać żadnych meldunków poza ich wiedzą”. B. Miedziński, *Wspomnienia...*, s. 171–172.

²⁴ CAW, Oddział II SG, sygn. I.303.4.13; Zakres działania Wydziału II Sztabu DOG – załącznik do Instrukcji Ogólnej dla służby Oddziału II SG, s. 11–12.

na pociąg obok stacji Leśna w województwie nowogrodzkim 3 listopada²⁵. Jednocześnie Sowietci dążyli do wzmocnienia ochrony granicy przez swoje wojska pograniczne.

W tym czasie *modus operandi* Oddziału II, w zakresie wysyłania agentury na stronę rosyjską, był różny, w zależności od reżimu ochrony granicy²⁶. Początkowo wysyłanie szpiegów-wywiadowców nie było trudne²⁷. W autobiograficznych powieściach Piasecki odmalowywał barwnie przemysłowe realia, w których dane mu było doskonalić konspiracyjne umiejętności oraz zasady rozpoznania terenu, przydatne w wywiadowczej aktywności, do której został zwerbowany: „Krętymi, wąskimi ścieżkami poszliśmy w głąb lasu. Przemierzaliśmy bagno. Wreszcie, gdy zaczęło rozwidniać się, zatrzymaliśmy się w pewnym dobrze ukrytym miejscu. Tam zrobiliśmy dniówkę. Przede wszystkim zjedliśmy śniadanie. Po małej partycie chleba, po dużym kawale słoniny, po pół tabliczki czekolady i po kilka haustów spirytusu na każdego”²⁸.

Z czasem coraz trudniej było przekraczać linię graniczną. Piasecki tak opisał jedno z działań szpiega zakordonowego w zimie 1924 r.: „Przejsie granicy było utrudnione. [...] Na śnieżnej bieli każdy ruchomy przedmiot z daleka rzucał się w oczy. Poza tym bolszewicy zbyt silnie patrolowali granicę na tym właśnie odcinku. Możliwe, że otrzymali wiadomość od swych konfidentów z Rakowa [...]. Aby odwrócić uwagę sowieckich strażników od punktu, w którym zamierzaliśmy przejść granicę, na prawo od tego miejsca [...] rozpoczęto na granicy [ze strony polskiej – R.O.] strzelaninę”²⁹.

KOP, powołany w 1924 r., jeszcze w tym samym roku rozpoczął obsadzanie granic polsko-litewskiej i polsko- sowieckiej³⁰. W 1925 r. przy jego brygadach i batalionach powstały pierwsze komórki operacyjnego rozpoznania ochrony granicy państwowej. W sprawach wywiadu ich działania miały być prowadzone w porozumieniu z właściwymi ekspozyturami Oddziału II SG: nr 1 w Wilnie oraz nr 6 w Brześciu nad Bugiem³¹.

²⁵ Tak charakteryzował tę działalność Bolesław Kontrym: „Na wiosnę 1924 r. nasilenie oddziałów radzieckich dywersyjnych wzrosło i w związku z tym przydzielono nam [4 kompanii Policji Granicznej w Rubieżowicach – R.O.] szwadron 10 Pułku Ułanów z Białegostoku”; W. Pasek, *Bolesława Kontryma życie zuchwałe. Biografia żołnierza i policjanta 1893–1953*, Warszawa 2006, s. 77. O tej problematyce, podając szczegółowe fakty dotyczące działań band dywersyjnych, także w zakresie sytuacji na Kresach Wschodnich oraz odnośnie do Wojsk Pogranicznych ZSRS, pisali: W. Śleszyński, *Wojsko a bezpieczeństwo...*; P. Cichoracki, *Stołpce – Łowcza – Leśna 1924. II Rzeczpospolita wobec najpoważniejszych incydentów zbrojnych w województwach północno-wschodnich*, Łomianki 2012; A. Ochał, *Napad na Wiszniew (19 VII 1924 r.)*, „Dzieje Najnowsze” 2014, nr 1.

²⁶ Wschodnia granica RP była chroniona kolejno przez następujące formacje: 1921–1922 Bataliony Celne (podległe Ministerstwu Spraw Wojskowych), 1922–1923 Straż Graniczna (podległa MSW), 1923–1924 Policja Państwowa, 1924–1939 KOP; por. H. Dominiczak, *Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, Warszawa 1992, s. 45–47, 79. Formowanie KOP trwało dwa lata, na Kresach Wschodnich były odcinki granicy, którą KOP przejął od Policji Państwowej dopiero w 1926 r.

²⁷ W. Pasek, *Bolesława Kontryma...*, s. 76–77; tamże przywołano zeznania Kontrymy, którego odkomendowano wówczas do służby w Straży Granicznej: „W tym czasie zetknąłem się z przerzutami agentów do Związku Radzieckiego. Przez granice do Związku Radzieckiego przeprowadzali agentów następujący osobnicy: Downar Józef [...]”. Powyższa tematyka omówiona szczegółowo por.: P. Skubisz, *Wojska Pograniczne ZSRS na odcinku z Polską w świetle materiałów wywiadu II Rzeczypospolitej (1921–1939). Struktura i dyslokacja – Działalność wywiadowcza – Regulamin służby*, Szczecin 2010.

²⁸ S. Piasecki, *Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy...*, s. 265.

²⁹ S. Piasecki, *Piąty etap...*, s. 197–198.

³⁰ Por. A. Ochał, *Tarcza II Rzeczypospolitej. Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Warszawa 2018.

³¹ A. Peplowski, *Policja państwowa w systemie organów bezpieczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczętno 1991, s. 146.

Geneza tej ostatniej³² sięga utworzenia w 1921 r. ekspozytury na bazie zniesionego po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej Oddziału II Kwatery Głównej 2 Armii³³. Początkowo jej siedziba znajdowała się w Lidzie, w której stacjonował wcześniej wspomniany Oddział³⁴. W nagłówkach dokumentów i meldunków zapisywano: „Ekspozytura Nr VI Oddziału II Sztabu Generalnego MSWojsk w Lidzie (b. Oddział II Kwatery Głównej 2. Armii)”³⁵.

Oficerskie posterunki nadgraniczne (Biura Informacyjne – BI) Oddziału II Dowództwa 2 Armii rozlokowano w Łunińcu, Nieświeżu, Stołpcach, Mołodecznie, Głębokiem oraz Baranowiczach (obóz przejściowy dla Polaków wracających z Rosji). Od września 1922 r. placówka nosiła formalną nazwę „Ekspozytura Nr VI Oddziału II Ministerstwa Spraw Wojskowych w Lidzie”³⁶. Należy odnotować, że dla później utworzonych kontrwywiadowczych Samodzielnych Referatów Informacyjnych (SRI) formalnie wprowadzono numerację cyframi rzymskimi³⁷, a dla ekspozytur arabskimi, choć – jak wynika z analizowanych dokumentów – zasada ta nie była stosowana konsekwentnie.

Jak się wówczas wydawało, położenie Lidy³⁸ oferowało dobre możliwości prowadzenia wywiadu płytkiego na terytorium Rosji bolszewickiej przez komórki wywiadowcze

³² Por. R. Oleszkowicz, *Strukturalno-organizacyjne...*

³³ CAW, Oddział II SG, Ekspozytura nr 6 Oddziału II Sztabu Generalnego MSWojsk (dalej: Ekspozytura Nr 6), sygn. I.303.4.7044; Pismo kierownika ekspozytury nr 6 kpt. Mayera do Departamentu IX Sprawiedliwości MSWojsk (za pośrednictwem Oddziału II SG) w sprawie trudności z objęciem budynku przewidzianego na biuro ekspozytury w Brześciu nad Bugiem, L.dz. 370/22, Brześć nad Bugiem, 6 XI 1922 r., b.p. W piśmie Mayer powołał się na rozkazy Oddziału II przenoszące ekspozyturę: rozkaz nr 31028/II B.W.1 z dnia 12 VIII 1921 r. oraz rozkaz L.dz. 7586/II. Inf.I.A z dnia 20 X 1921 r. w sprawie przeniesienia „[...] Ekspozytury Nr 6 Oddziału II Szt. Gen. (były Oddział II Dowództwa 2. Armii) z początkiem października br. [1922] z Lidy do Brześcia nad Bugiem [...]”; *ibidem*.

Według A. Misiuka Ekspozyturę Oddziału II SG NDWP we Lwowie utworzono z Oddziału II Dowództwa 6 Armii, Ekspozyturę Oddziału II NDWP w Grodnie (przeniesioną później do Wilna) – z Oddziału II Dowództwa 2 Armii, natomiast Ekspozyturę Oddziału II w Brześciu nad Bugiem – z organów wywiadowczych pozostałych armii, czyli 1, 4 i 7; por. A. Misiuk, *Proces kształtowania się służb specjalnych w Polsce*, „Studia Prawnoustrojowe” 2010, nr 11, s. 207.

³⁴ CAW, Oddział II SG, Ekspozytura nr 6, sygn. I.303.4.7047; Meldunek wywiadowczy z dnia 17 IX 1922 r., L.dz. 21/22, Lida, 17 IX 1922 r., s. 1.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ CAW, Oddział II SG, Ekspozytura nr 6, sygn. I.303.4.7044; Meldunek Biura Informacyjnego L.2 w Baranowiczach do Ekspozytury Nr VI Oddziału II Ministerstwa Spraw Wojskowych w Lidzie, Baranowicze, 20 IX 1922 r., s. 1.

³⁷ J. Ślipiec, *Kształtowanie się i główne kierunki działalności służb wojska II Rzeczypospolitej w systemie bezpieczeństwa militarnego lat 1921–1927*, Warszawa 2011, s. 140; w oznaczaniu DOK stosowano numerację rzymską, wprowadzoną na podstawie rozporządzenia ministra spraw wojskowych.

³⁸ W czerwcu 1919 r., po utworzeniu powiatu lidzkiego, miasto Lida weszło w skład tymczasowego Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (okręg wileński). Latem 1920 r., zdobyta ponownie przez bolszewików, została odbita przez Wojsko Polskie 20 IX 1920 r. Formalnie w skład II RP weszła w 1921 r. Por.: L. Wyszczelski, *Wojna polsko-rosyjska 1919–1920*, Warszawa 2010, s. 47–49, 80, 87, 88, 89–90. W okresie II RP Lida należała do województwa nowogródzkiego, była siedzibą powiatu lidzkiego oraz gminy wiejskiej Lida. W 1921 r. liczyła 13 400 mieszkańców, w 1936 r. – 25 tys.; por.: J. Gierowska-Kałuża, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 – 9 września 1920)*, Warszawa 2003, s. 242–243; A. Grzymała-Przybytko, *Krótki przewodnik turystyczny po powiatach lidzkim i szczucińskim*, Lida 1936.

pozostałe po 2 Armii. Miasto to, przygraniczne oraz wielonarodowościowe (Polacy, Białorusini, Litwini, Żydzi), zdawało się stanowić dobre zaplecze do organizowania działań operacyjnych polskiego wywiadu³⁹. Działania te przynosiły wiele cennych informacji, zwłaszcza w dziedzinie wywiadu płytkiego. W październiku 1922 r. siedzibę ekspozytury przeniesiono z Lidy do Brześcia Litewskiego⁴⁰. Za tą zmianą przemawiał zapewne sposób rozmieszczenia pozostałych ekspozytur prowadzących działalność na granicy wschodniej. Jedna funkcjonowała w pobliskim Grodnie (wkrótce potem została przeniesiona do także nieodległego Wilna), a druga we Lwowie⁴¹. W rezultacie doszło do wywiadowczego odkrycia znacznego obszaru położonego w rejonie środkowej części granicy. W drugiej połowie października 1922 r. rozpoczęła formalne działanie komórka terenowa wywiadu wojskowego nosząca nazwę Ekspozytura Oddziału II Sztabu Generalnego nr 6 w Brześciu n. Bugiem⁴². Jej funkcjonujące wcześniej jednostki terenowe – BI w Baranowiczach (które rozpoczęło pracę po likwidacji BI w Nieświeżu) i Łunińcu – pozostały w tych samych miejscowościach. W Baranowiczach wciąż istniała także agenda wywiadu przy obozie przejściowym dla osób powracających z Rosji⁴³. Mające dotąd dużą samodzielność biura informacyjne ściślej podporządkowano ekspozyturze, której oficerowie mieli się odąd zajmować koordynacją i podsumowywaniem rezultatów działań operacyjnych, a także wyznaczaniem zadań i ich rozliczaniem. Skutkiem tego miało być odciążenie oficerów w BI od pracy biurowej i wysłanie ich w teren, do działań operacyjnych i budowania sieci informatorów⁴⁴.

Zakres działania omawianej ekspozytury obejmował prowadzenie wywiadu płytkiego na terenach Rosji przylegających bezpośrednio do granic województw poleskiego i nowogródzkiego oraz – jak wynika z analizy zachowanych materiałów – działania w zakresie wywiadu głębokiego. Wspomniany obszar został podzielony na odcinki, na których działały posterunki oficerskie i rozwijano posterunkowe sieci agenturalne. Liczbę posterunków, ich miejsce postoju, zadania, skład osobowy oraz wyposażenie ustalał kierownik ekspozytury⁴⁵. Ta ostatnia podlegała bezpośrednio szefowi

³⁹ CAW, Oddział II SG, Ekspozytura Nr 6, sygn. I.303.4.7044; Meldunek Biura Informacyjnego L.2 w Baranowiczach do Ekspozytury Nr VI Oddziału II Ministerstwa Spraw Wojskowych w Lidzie o powrocie agenta z wywiadu, L.dz. 75/BI.2, Baranowicze, 14 X 1922 r., s. 1.

⁴⁰ *Ibidem*; Pismo kierownika ekspozytury nr 6 kpt. Mayera..., L.dz. 370/22, Brześć n. Bugiem, 6 XI 1922 r. Por. *ibidem*: L.dz. 97 BI.2, Baranowicze, 19 X 1922 r., Pismo przewodnie Szefa Biura Informacyjnego L.2 w Baranowiczach do Ekspozytury Oddziału II Sztabu Generalnego Nr VI w Brześciu n/Bugiem. Na tym i kilku innych zachowanych dokumentach wypisany wcześniej maszynowo adres: „Do Oddziału II Kwatery Głównej 2 Armii w Lidzie” został przez sporządzającego dokument przekreślony, po czym odręcznie wpisano adresata w formie: „Do Ekspozytury Oddziału II Sztabu Generalnego Nr VI w Brześciu n. Bugiem”; *ibidem*, dokument L.dz. 106/ BI.2 oraz dokument L.dz. 107/ BI.2 z 24 X 1922 r.

⁴¹ A. Misiuk, *Służby specjalne II Rzeczypospolitej...*, s. 46.

⁴² CAW, Ekspozytura nr 6 w Brześciu, sygn. I.303.4.7044, k. 51; Wyciąg z 18 X 1922 r. rozkazu Kwatery Głównej 2 Armii z 11 IX 1922 dot. przemianowania z dniem 16 IX 1922 Oddziału II Kwatery 2. Armii na Ekspozyturę nr 6 Oddziału II SG oraz wyznaczenie jej z dniem 5 X 1922 r. Brześcia nad Bugiem jako stałego miejsca pobytu.

⁴³ W. Śleszyński, *Działalność wywiadowcza...*, s. 38.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 38–39.

⁴⁵ R. Czarnecka, *Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) w latach 1921–1939. Zarys organizacyjny i przegląd zawartości inwentarza*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 2006, nr 28, s. 81.

Oddziału II, na drodze służbowej poprzez Wydział Wywiadowczy, a następnie Wydział IIa⁴⁶. Większość ekspozytur miała podobną strukturę wewnętrzną. Obok kłuczowych komórek, czyli referatu agentury wywiadowczej oraz referatu technicznego, w ich skład wchodziły: referat organizacyjny, referat personalny, kancelaria i komórka finansowo-gospodarcza⁴⁷. W 1922 r. ogólny schemat organizacyjny Ekspozytury nr 6 przedstawiał się następująco:

„Teren własny:

Personel stały – 11 osób,

agenci – 12 osób.

Posterunki:

Biuro Informacyjne L.1 w Łunińcu,

Biuro Informacyjne L.2 w Baranowiczach,

Biuro Informacyjne przy Urzędzie Emigracyjnym „JUR” w Baranowiczach.

Konfidenti nadgraniczni – 2.

Teren sowiecki

Agenci ruchomi z własnymi sieciami konfidentów – 17 osób⁴⁸.

Także organizacja kadrowa Ekspozytury nr 6 nie odbiegała od schematów stosowanych w analogicznych jednostkach: na czele stał szef, któremu podlegała kancelaria, oficer gospodarczy oraz oficerowie Referatu Wywiadowczego (biura informacyjne i oficerowie wywiadowczy). Struktura pionu wywiadowczego Ekspozytury nr 6 obejmowała w 1922 r. następujące komórki i samodzielne stanowiska:

I, II i III Oficer Wywiadowczy,

Biuro Informacyjne L.1 w Łunińcu,

Biuro Informacyjne L.2 w Baranowiczach,

Biuro Informacyjne przy Etapie „JUR” w Baranowiczach⁴⁹.

Ekspozytury nr 6 w Brześciu nad Bugiem oraz nr 5 we Lwowie odpowiadały za prowadzenie wywiadu płytkiego z terenu pogranicznego i transgranicznego województwa poleskiego, w szczególności na kierunku rosyjskim, ale także litewskim, zajmowały się także mniejszościami białoruską i ukraińską. Z zachowanych meldunków Ekspozytury nr 6 z końca 1922 oraz z 1923 r. wynika, że kwestia rozpoznania pokojowego rozmieszczenia sił zbrojnych Armii Czerwonej była jej oficerom znana dość szczegółowo. Na przykład w meldunku wywiadowczym z 20 października 1922 r. na 13 stronach kierownik ekspozytury przedłożył centrali w Warszawie szczegółowy opis agenturalnych uzysków wywiadowczych. Informacje w tych dokumentach były szeregowane zagadnieniowo, według wytycznych przesyłanych z centrali Oddziału II⁵⁰.

⁴⁶ Komórki wywiadowcze KOP, utworzone wraz z powstaniem korpusu w 1924 r., podporządkowano już tylko ekspozyturom: nr 1 w Wilnie i nr 5 we Lwowie, z pominięciem ekspozytury brzeskiej, *ibidem*, s. 82.

⁴⁷ R. Oleszkowicz, *Strukturalno-organizacyjne...*, s. 131–132; A. Misiuk, *Proces kształtowania się...*, s. 207.

⁴⁸ CAW, Oddział II SG, Ekspozytura Nr 6, sygn. I.303.4.7043; Sieć wywiadowcza, Załącznik nr 3 do L.dz. 60/Tj/22, 30 XII 1922 r., tajne, k. 1–5.

⁴⁹ *Ibidem*, sygn. I.303.4.7046; Wytyczne (aktualne) pracy wywiadowczej L.dz. 65/Tj/22, ściśle tajne, 7 XII 1922 r., s. 5.

⁵⁰ *Ibidem*, L.dz. 234/22, k. 1–13, Brześć nad Bugiem, 20 X 1922 r., Meldunek wywiadowczy z dnia 20 X 1922 r.

Ekspozytura nr 6 weszła w skład systemu wewnętrznych ekspozytur wywiadu, ustanowionego w 1921 r. Jej kierownikiem był do lipca 1923 r. kpt. Stefan Mayer (po rozwiązaniu brzeskiej jednostki został szefem Ekspozytury nr 1 w Wilnie⁵¹), a następnie, w latach 1923–1926 – kpt. Wilhelm Heinrich. 18 lutego 1926 r., w trakcie reorganizacji Oddziału II SG, Ekspozytura nr 6 została rozwiązana, a jej aktywa włączono do Ekspozytury nr 1 w Wilnie⁵².

Początkowa podległość ekspozytur wschodnich bezpośrednio szefowi Oddziału II SG (poprzez Wydział Wywiadowczy, następnie Wydział IIa) zmieniła się w 1924 r., po powołaniu KOP. Przy każdym sztabie brygady tej formacji funkcjonował odtąd *de iure* oficer wywiadowczy w stopniu etatowym kapitana, natomiast przy dowództwie batalionu – w stopniu porucznika⁵³. Oficerowie wywiadowczy KOP otrzymali zadania prowadzenia efektywnych działań nakierowanych na uzyskiwanie informacji o obszarze położonym przy granicy z ZSRS⁵⁴. Nacisk położono również na wojskowe rozpoznanie potencjału militarnego sąsiedniego mocarstwa⁵⁵. Służba wywiadowcza KOP ukształtowała się w pełni dopiero w lutym 1925 r. Jej zadania sprowadzały się odtąd do:

- a) działalności wywiadowczej na terenie służbowej odpowiedzialności KOP,
- b) rozpoznania służb granicznych państw sąsiednich,
- c) działalności kontrwywiadowczej na terenie służbowej odpowiedzialności KOP,
- d) zwalczania działalności politycznej wrogiej państwu na terenie służbowej odpowiedzialności KOP oraz w jednostkach korpusu⁵⁶.

Jak wspominałem, w tym czasie trwała niesłabnąca, ofensywna działalność sowieckich służb specjalnych przeciwko Polsce, zarówno w postaci nielegalnych przekroczeń granicy przez bolszewickich agentów oraz aktów dywersji w obszarze przygranicznym, jak i zaawansowanych, głębokich działań operacyjnych. Aktywność ta miała wielostronny i masowy charakter, zwłaszcza w pierwszej połowie lat dwudziestych. Przenikający do Polski szpiedzy inicjowali akcje propagandowe, poświęcali także uwagę korpusowi oficerskiemu wojska i policji, a także KOP, wyszukując ludzi o predyspozycjach, które można by wykorzystać do ewentualnego werbunku⁵⁷.

⁵¹ R. Oleszkowicz, *Strukturalno-organizacyjne...*, s. 132. Tamże struktura organizacyjna i obsada personalna. Na temat obsady personalnej Ekspozytury nr 6 oraz podległych biur informacyjnych również: K. Paduszek, *Zajrzeć do mózgu Lenina. Wywiad II Rzeczypospolitej a postrewolucyjna Rosja*, Łomianki 2016, s. 152: dwie tabele obrazujące etat i obsadę personalną wg stanów z 1 XI 1922 oraz z października 1924 r. Tamże informacja – jednak bez podania źródła – że w okresie lipiec 1923 – 15 VII 1924 r. ekspozyturą kierował Wilhelm Heinrich, w 1939 r. szef Wydziału Wywiadowczego Oddziału II SG; *ibidem*.

⁵² R. Oleszkowicz, *Strukturalno-organizacyjne...*, s. 142. Decyzja o likwidacji i włączeniu aktywów ekspozytury brzeskiej do ekspozytury w Wilnie zapadła 1 I 1926 r., *ibidem*. Ostateczne wygaszenie placówki miało miejsce 1 VI 1926 r.

⁵³ J. Prochwicz, *Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza...*, s. 8–9.

⁵⁴ M. Jabłonowski, J. Prochwicz, *Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Warszawa 2004, s. 64.

⁵⁵ Na ten temat zob. A. Smoliński, *Armia Czerwona oraz sowiecki potencjał militarny z lat dwudziestych i trzydziestych XX w. w dokumentach Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego. Przyczynek do dziejów i efektywności wywiadu wojskowego II Rzeczypospolitej* [w:] *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*, t. 3, red. W. Skóra, P. Skubisz, Szczecin 2016, s. 63–144.

⁵⁶ J. Prochwicz, *Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza...*, s. 9.

⁵⁷ M. Jabłonowski, J. Prochwicz, *Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza...*

W tej sytuacji wszystkie struktury polskiego wywiadu i kontrwywiadu nieustannie poszukiwały kandydatów na informatorów i agentów, najczęściej wśród osób zamieszkujących tereny pograniczne⁵⁸. Najliczniejszą grupę informatorów stanowili Polacy, warto jednak przypomnieć, że bohatera niniejszego artykułu zwerbowano jako Białorusina, znającego języki mieszkańców pogranicza. Bezpośrednio po wojnie polsko-bolszewickiej werbunków dokonywano wśród zdemobilizowanych żołnierzy (jednym z nich był późniejszy pisarz), a także miejscowej ludności, szukającej środków do życia. Przyjętych i zweryfikowanych (zwykle dość pobieżnie) agentów wyposażano w broń. Zwerbowanego jesienią 1922 r. agenta Piaseckiego uzbrojono w służbowy rewolwer nagan z sześcioma nabojami, informując, że broń jest własnością państwową i może być użyta jedynie „do celów służbowych”⁵⁹.

AGENT SERGIUSZ PIASECKI PS. „BIAŁY” W DOKUMENTACH EKSPOZYTURY WYWIADU NR 6

W Centralnym Archiwum Wojskowym zachowały się dokumenty potwierdzające działalność wywiadowczą Piaseckiego. Ważne archiwalia Ekspozytury nr 6 znajdują się także w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowym. Należy do nich część istotnych – choć fragmentarycznych – dokumentów dotyczących służby późniejszego pisarza, przede wszystkim okładki kwestionariusza osobowego nazywanego *dossier*. Archiwalia te odnalazła i omówiła w swej pracy Anna Szuba-Boroń⁶⁰. Warto nadmienić, że w Litewskim Centralnym Archiwum Państwowym w Wilnie, w teczce opisanej „Akta Personalne Piaseckiego Sergiusza”, zachowały się dokumenty potwierdzające fakt, że autor *Piątego etapu*, zanim podjął służbę w Oddziale II SG WP, przez krótki okres był funkcjonariuszem Policji Państwowej na Wileńszczyźnie⁶¹.

Nie został, jak dotąd, odnaleziony najważniejszy z dokumentów, poświadczających nawiązanie współpracy z wywiadem, czyli zobowiązanie do podjęcia współpracy, nazywane w nomenklaturze Oddziału II deklaracją. Przytoczona poniżej – jako przykład – treść jednego z takich dokumentów pokazuje zakres zobowiązań, które zapewne musiał potwierdzić własnym podpisem także Piasecki:

„Deklaracja.

Stwierdzam własnoręcznym podpisem, że podejmuję się dobrowolnie pracy wywiadowczej na korzyść oddziału reprezentowanego przez przyjmującego mnie P[ana] Hernika Mariana, oficera Ekspozytury Sam[odzielnego] Ref[eratu] Inf[ormacyjnego] O[kręgu] K[orpusu nr] IX w Baranowiczach i zobowiązuje się do sumiennego spełniania wszelkich zleceń mej władzy zwierzchniej. O odpowiedzialności grożącej mi za ujawnienie

⁵⁸ K. Paduszek, *Zajrzeć do mózgu Lenina...*, s. 275.

⁵⁹ CAW, Oddział II SG, Ekspozytura nr 6 w Brześciu, sygn. I.303.4.7044, dokument nr 44; Meldunek z 21 IX 1922 r.; Agent Piasecki – dyrektywy co do wykorzystania.

⁶⁰ A. Szuba-Boroń, *Obraz przestępcy...*, *passim*.

⁶¹ D. Maksymiuk, *Nieznaną kartą z życiorysu Sergiusza Piaseckiego*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/75391,Nieznan%C3%A4-karta-z-zyciorysu-Sergiusza-Piaseckiego.html> (dostęp 1 III 2024 r.).

tajemnic służbowych (Rozporządzenie Pana Prezydenta [RP] »o karach za szpiegostwo« z dnia 16 II 1928 r.) zostałem dokładnie poinformowany.

Równocześnie zrzekam się świadomie i dobrowolnie wszelkich pretensyj materialnych do mej władzy zwierzchniej w imieniu własnym i rodziny w razie wypadku, związanego z moją obecną pracą.

Wobec mnie: [podpis nazwiskiem prawdziwym, podpis]

Podpis przyjmującego: [M. Hernik]⁶².

Formalny dokument, potwierdzający zaangażowanie Piaseckiego do działań wywiadowczych, datowany jest na 19 września 1922 r. Szef Biura Informacyjnego L.2 w Baranowiczach meldował w nim o zatrudnieniu późniejszego pisarza szefowi Ekspozytury wywiadu z siedzibą w Lidzie⁶³. Z raportu wynika, że kandydat na wywiadowcę wykonał wcześniej zadanie próbne⁶⁴ oraz że wypłaca mu się wynagrodzenie. Oficer prowadzący, por. Stanisław Ratyński, pisał: »[...] przesyłam agenta PIASECKIEGO SERGIUSZA, celem definitywnego przyjęcia go do pracy. Ag[ent] Piasecki zadanie powierzone mu wykonał, jak na pierwszy swój wywiad zupełnie dobrze. Jako gażę za miesiąc wrzesień [1922 r.] wypłaciłem mu 50.000 m[arek] pol.[skich]. Po zameldowaniu się w Ekspozyturze [w Lidzie], jedzie do Wilna po rzeczy, po czym natychmiast wyślę go w nową podróż»⁶⁵.

Lidzka ekspozytura, której zadania obejmowały rozległy obszar północno-wschodniego pogranicza Rzeczypospolitej, nie była kadrowo liczna. Wykaz z jesieni 1922 r. zawiera nazwiska osób, które – obok organizowania jednostki – były oficerami prowadzącymi agentów wywiadowców. Byli to:

1. kpt. Stefan Mayer – kierownik Ekspozytury wywiadu nr 6 (stanowisko etatowe: podpułkownik Sztabu Generalnego),
2. por. Jan Kraszewski – I oficer wywiadowczy (major),
3. ppor. Zenon Jan Słowiński – II oficer wywiadowczy (kapitan),
4. ppor. Wacław Rogalski – III oficer wywiadowczy (porucznik),
5. por. Witold Butwiłło – kierownik posterunku wywiadowczego w Łunińcu (kapitan),
6. por. Stanisław Ratyński – kierownik posterunku wywiadowczego w Baranowiczach (kapitan),
7. por. Bronisław Kuśmirek – kierownik posterunku wywiadowczego „JUR” w Baranowiczach (kapitan)⁶⁶.

⁶² CAW, Oddział II SG, sygn. I.303.4.736, nr [teczki agenta] 761; zobowiązanie agenta/wywiadowcy do współpracy z wywiadem/kontrwywiadem wojskowym Oddziału II Sztabu Generalnego.

⁶³ CAW, Ekspozytura nr 6 w Brześciu, sygn. I.303.4.7044, k. 40; pismo por. Ratyńskiego, Szefa Biura Informacyjnego L.2 w Baranowiczach do Ekspozytury nr 6 Oddziału II SG MSWojsk w Lidzie, 19 IX 1922 r.

⁶⁴ Sprawa pierwszego, próbnego, zadania wywiadowczego Piaseckiego była już wcześniej opisywana. W pierwszej, sprawdzającej, akcję szpiegowską na sowieckiej Białorusi późniejszy pisarz udał się 5 IX 1922 r. Granicę państwa przekroczył w rejonie stołpeckim. Z wyprawy tej powrócił 17 września. Por.: W. Śleszyński, *Ostatni etap działalności wywiadowczej Sergiusza Piaseckiego – materiały z Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowego w Moskwie*, „Studia Podlaskie” 2013, t. 23, s. 344; A. Szuba-Boroń, *Obraz przestępcy...*, s. 115.

⁶⁵ CAW, Ekspozytura nr 6 w Brześciu, sygn. I.303.4.7044, k. 40; pismo por. Ratyńskiego, Szefa Biura Informacyjnego L.2 w Baranowiczach do Ekspozytury nr 6 Oddziału II SG MSWojsk w Lidzie, 19 IX 1922 r.

⁶⁶ *Ibidem*, k. 86; Wykaz z 3 X 1922 r. oficerów Ekspozytury nr 6 Oddziału II SG WP (b. Oddziału II Kwatery Głównej 2. Armii). Wykaz sporządzono i datowano w Lidzie.

Zachowały się zestawienia agentów omawianej ekspozytury z tego okresu. Dzięki nim możemy z imienia i nazwiska poznać osoby, które realizowały zadania zlecane przez oficerów wywiadu, i prześledzić ich aktywność, przede wszystkim delegowania do działań oraz powroty z wypraw za kordon graniczny.

W meldunku z 30 września 1922 r. por. Ratyński wymienia następujących agentów i konfidentów: agenta Stanisława Grunbauma, agenta Sergiusza Piaseckiego, konfidentkę Wierę Szukało, agenta Stanisława Gowarowskiego, agenta Kazimierza Korzona, agenta Kazimierza Jaźwińskiego, konfidenta (rezydenta) Lejbę Połanieckiego, agenta Mojżesza Mowszowicza, agenta Mowszę Kumoka, agenta Bolesława Konczyńskiego oraz agenta Mikołaja Mironowicza⁶⁷. W zestawieniu tym zwraca uwagę reprezentacja mniejszości narodowych wśród aktywów operacyjnych Ekspozytury nr 6, co jest kwestią naturalną w przypadku działań wywiadowczych w strefie pogranicznej. Ciekawe są także dopiski oficera prowadzącego, np. przy agencji Gowarowski („od 25 lipca przepadł bez wieści”), przy agencji Korzonie („8 lipca jakoby schwytany”) czy przy agencji Jaźwińskim („ranny – w szpitalu rejonowym nr 3”)⁶⁸. Dopiski wskazują na wysoki stopień ryzyka w ówczesnych realiach pracy wywiadowczej – OZI polskiego wywiadu znikwały bez wieści, niekiedy wracały z zadań ranne. Inny dokument wskazuje na rejony, z których jesienią 1922 r. agenci wywiadowcy wyruszali na przekroczenie tzw. zielonej granicy, np.: Sergiusz Piasecki – Stołpce i Raków, Stanisław Grinbaum – Stołpce, Mikołaj Mironowicz – Kasiuty⁶⁹.

Przy Piaseckim por. Ratyński zapisał: „30 września 1922 r. odszedł [na wywiad]”. Minęło więc zaledwie 11 dni od formalnego zatrudnienia przyszłego pisarza i jego powrotu z zadania próbnego do kolejnego wysłania go z misją wywiadowczą na stronę sowiecką. Piasecki z zadania wrócił w niedługim czasie, gdyż na początku października udał się z kolejnym zadaniem za granicę⁷⁰. Ponownie uczynił to 18 listopada 1922 r. Datę tę znajdujemy w *Wykazie zmian agentów, konfidentów, funkcjonariuszy poufnych* Ekspozytury nr 6, w którym zaznaczono m.in. ostatnie odejścia agentów do wykonania zadań wywiadowczych⁷¹. Daty wskazują na dużą intensywność działań i zdają się potwierdzać pod tym względem narracje zawarte w książkach Piaseckiego⁷².

⁶⁷ *Ibidem*, k. 93; Meldunek por. Ratyńskiego, Szefa Biura Informacyjnego L.2 w Baranowiczach do Ekspozytury nr 6 MSWojsk w Lidzie dot. pozostających na służbie agentów i konfidentów, 30 IX 1922 r. Na dole zestawienia dopisek por. Ratyńskiego: „Melduję, że w dniu 30 września 1922 r. pozostają w służbie wyżej wymienieni agenci i konfidenti”.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*, k. 45; Meldunek por. Ratyńskiego, Szefa Biura Informacyjnego L.2 w Baranowiczach do Ekspozytury nr 6 MSWojsk w Lidzie dot. przejścia granicy przez pięciu agentów, w tym Piaseckiego, 30 IX 1922 r., L.dz. 35/372.

⁷⁰ *Ibidem*, k. 94; Wykaz przepustek „na przekroczenie zielonej granicy wschodniej” dla agentów-wywiadowców działających w Ekspozyturze nr 6 Oddziału II SG WP, w tym dla Sergiusza Piaseckiego z 2 X 1922 r. (termin ważności przepustek: 5–8 X 1922 r.).

⁷¹ CAW, Ekspozytura nr 6 w Brześciu, sygn. I, 303.4.7043, [b.p.; koncept]; Wykaz z 30 XI 1922 r. zmian w stanie agentów, konfidentów *etc.* w okresie 15–30 XI 1922 r. w Ekspozyturze nr 6 w Brześciu nad Bugiem.

⁷² Podobne zestawienie zob.: CAW, Ekspozytura nr 6 w Brześciu, sygn. I.303.4.7044, k. 103; Wykaz agentów Biura Informacyjnego L. 2 w Baranowiczach Ekspozytury nr 6 MSWojsk w Lidzie, 19 IX 1922 r. Piasecki jako jeden z jedenastu aktywnych wówczas agentów wymieniany jest w tym zestawieniu pod numerem 2 na liście.

We wspomnianym *Wykazie zmian*... znajdujemy także zestawienie sieci agenturalnej Ekspozytury nr 6 (konfidenti i funkcjonariusze poufni zostali ujęci w innym zestawieniu). Warto przytoczyć personalia agentów, tym bardziej że zachowała się część ich tzw. teczek osobowych: Mikołaj Barków, Piotr Dergacz, Tymoteusz Kozłów⁷³, Jan Koziutienko, Antoni Lisowski, Sergiusz Piasecki, Edward Schiller, Paweł Sławiński, Kazimierz Steponian-Stefanowicz, Otton Szadziwski, Marian Terlecki, Włodzimierz Wiśniewski⁷⁴. Ekspozytura sporządzała regularnie zbiorcze meldunki i zestawienia aktywności swojej sieci agenturalnej. Zachował się tego rodzaju dokument z września 1922 r. Czytamy w nim, że „agent Piasecki został wysłany do Bobrujska celem nawiązania łączności z konfidentem Szukało”⁷⁵.

Pod pseudonimem „Biały”⁷⁶ późniejszy pisarz współpracował efektywnie i aktywnie ze wspomnianą ekspozyturą do 3 grudnia 1923 r. Od końca tego roku do 25 sierpnia 1925 r. odnotowano przerwę w jego współpracy z wywiadem Oddziału II. Z powodu prowokacji, urządzanej przez wrogich mu przemytników, autor *Kochanka Wielkiej Niedźwiedzicy* trafił na 21 miesięcy do więzienia w Nowogródku⁷⁷. Nie natrafiono na materiały źródłowe, które pozwoliłyby precyzyjnie i zgodnie z faktami opisać ten epizod w życiu „Białego”, w tym udzielić odpowiedzi na pytanie, dlaczego Oddział II przyjął do wiadomości wyrok skazujący a nie próbował wyciągnąć swojego człowieka z za krat. Być może Piasecki nie był „gwiazdą wywiadu”, lecz tylko jednym z wielu zwyczajnych agentów zakordonowych i nie było powodów, dla których nie miałby odsiedzieć wyroku.

Po uwolnieniu z więzienia, 25 sierpnia 1925 r. odnowiono z nim współpracę agenturalną. Ponownie zaangażowany przez Ekspozyturę nr 6 jako agent zakordonowy, podjął pracę, na której – jak zapewne sądzili oficerowie wywiadu – znał się najlepiej i był w niej skuteczny. Świadczyć o tym może chociażby imponująca liczba przekroczeń zielonej granicy z Rosją – w okresie pół roku, realizując zadania wyznaczone przez oficerów ekspozytury, przeszedł przez nią 30 razy⁷⁸.

Ciekawa jest opinia szefa ekspozytury, kpt. Mayera, który – pisząc po latach o Piaseckim – dał dowód, że zapamiętał go jako agenta nieprzeciętnego (choć w czasie jego służby oceniał meldunki „Białego” zaledwie na ocenę dostateczną): „Pamiętam doskonale szczupłego, smągłego podchorążego z białoruskiej klasy szkoły podchorążych, który w połowie 1922 roku [...] zgłosił się z propozycją podjęcia pracy wywiadowczej na Białejrusi [...] Przekraczanie nielegalnie granicy polsko-sowieckiej stawało się niemal z dnia na dzień coraz trudniejsze i z czasem było naprawdę najbardziej trudnym frag-

⁷³ Agentów o tych personaliach znamy z powieści Piaseckiego. Por. również: W. Śleszyński, *Ostatni etap...*

⁷⁴ CAW, Ekspozytura nr 6 w Brześciu, sygn. I, 303.4.7043, [b.p.; koncept]; Wykaz z 30 XI 1922 r. zmian w stanie agentów, konfidentów, etc...

⁷⁵ *Ibidem*, k. 41; Zestawienie aktywności agentów Ekspozytury nr 6 MSWojsk w Lidzie dot. wrzesień 1922 r.

⁷⁶ *Ibidem*, Dokument Ekspozytury nr 6 w Brześciu nad Bugiem z 30 XII 1922 r. zatytułowany „Sieć wywiadowcza – legenda do szematu dyslokacyjnego i organizacyjnego”; w dokumencie wymieniono Piaseckiego jako „agenta ruchomego” krypt. „Biały”, s. 4: „Agent ruchomy PIASECKI Sergiusz – pseud. BIAŁY, wysłany został jako kurier do XIA [oznaczenie konfidenta obsługiwane przez Piaseckiego] konfidenta SZUKAŁO adiutanta Dowództwa 8-ej Dywizji Strzelców w Bobrujsku”.

⁷⁷ Szeroko i szczegółowo o tej sprawie por. A. Szuba-Boroń, *Obraz przestępcy...*, s. 115–116.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 116.

mentem podróży wywiadowczej. Mówię z pełnym szacunkiem o chodackich wyprawach Piaseckiego [...]”⁷⁹.

Z powodu wszczęcia pod koniec 1925 r. procedury likwidacji Ekspozytury nr 6 w Brześciu nad Bugiem Piasecki – wraz z innymi agentami, konfidentami i rezydentami – trafił formalnie do tzw. aktywów wywiadowczych Ekspozytury nr 1 w Wilnie⁸⁰. Z tego okresu datują się – podnoszone także przez samego pisarza w jego spuściźnie – informacje, jakoby miał on wówczas otrzymać awans na pierwszy stopień oficerski. Jednak, jak dotąd, nie udało się znaleźć potwierdzenia tej informacji w zachowanych źródłach, zwłaszcza w zestawieniach pionu kadr SG z tego okresu⁸¹.

Z chwilą ostatecznej likwidacji Ekspozytury nr 6 zakończyła się formalna współpraca Piaseckiego jako agenta wywiadowcy oraz agenta zakordonowego z Oddziałem II. Powody jego zwolnienia nie są jasne. Pojawiły się wobec niego zarzuty o niesubordynację, niewykonywanie zadań i nieterminowe rozliczanie się z przeprowadzanych wypraw. Szuba-Boroń podaje ponadto pojawiający się w dokumentach i wspomnieniach wątek zameldowania przez „Białego” bezpośrednio w Centrali Oddziału II w Warszawie o kompromitujących powiązaniach szpiegowskich jednego ze znanych mu oficerów wywiadu⁸².

Wydaje się, że na przeszkodzie w powrocie późniejszego pisarza do roli aktywnego agenta Oddziału II mogły zdecydować zmieniające się realia pogranicza polsko-sowieckiego, które zostało spacyfikowane, z jednej strony przez KOP, a z drugiej przez Wojska Pograniczne ZSRS. Umiejętności Piaseckiego, związane ze swobodnym funkcjonowaniem na „dzikim pograniczu”, stały się w nowych uwarunkowaniach nieprzydatne dla wywiadu. Możliwe też, że agent, który poruszał się w bardzo specyficznym środowisku przemytników, w świecie szemranego handlu oraz który otrzymał wyrok więzienia, mógł w pewnym momencie sam podjąć decyzję o rezygnacji ze współpracy, gdyż coraz trudniej mu było, biorąc pod uwagę uwarunkowania psychologiczne, efektywnie wykonywać tajną służbę. W zapisku datowanym „Stołpce, 19 listopada 1923 r.” napisał: „Jestem szpieg. Poza prawem i życiem. I nie mam absolutnie nic do stracenia. [...] Jestem szpieg i zatruwam się rozpaczą i złością, że nie zdobyłem rozkazu nr 33 [...]. Jestem szpieg i boli mnie świadomość tego, że nie zrobiłem tyle, ile mogłbym zrobić dla wywiadu. Każde swoje zaniedbanie, lekkomyślność, nawet życie osobiste uważam za słabość...”⁸³.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 107.

⁸⁰ R. Oleszkowicz, *Strukturalno-organizacyjne...*, s. 146. Por. J. Widacki, A. Szuba-Boroń, *Sprawy o szpiegostwo przed sądami wileńskimi w okresie II RP. Przyczynek do historii zmagania polskiego wywiadu i kontrwywiadu z wywiadem sowieckim i litewskim*, Kraków 2020, *passim*.

⁸¹ Kwestia awansu oficerskiego Piaseckiego wciąż czeka na wyjaśnienie w świetle potencjalnych materiałów źródłowych. Na ten temat: A. Szuba-Boroń, *Obraz przestępcy...*, przypis 91.

⁸² *Ibidem*, s. 121–122.

⁸³ S. Piasecki, *Bogom nocy równi...*, s. 313.

ARCHIWALNE POST SCRIPTUM SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA PRL DOTYCZĄCE PIASECKIEGO

W okresie PRL wszystkie dzieła omawianego pisarza objęte były od 1951 r. bezwzględnym zapisem cenzorskim – nie mogły ukazywać się w oficjalnym obiegu ani być w jakikolwiek sposób cytowane⁸⁴. Wynikało to z metodycznej pracy analitycznej tajnych służb totalitarnego państwa w postaci kwerendy przedwojennych dokumentów Oddziału II SG WP, która doprowadziła do trafienia na nazwisko Piaseckiego.

W dokumentach Instytutu Pamięci Narodowej przechowywane są m.in. „czternastki” – karty ewidencyjne z Biura „C” MSW PRL, w których odnotowano autora *Siedmiu pigulek Lucyfera* jako wroga ustroju⁸⁵. W zapisie ewidencyjnym z 9 lutego 1967 r. czytamy: „Pisarz, przed wojną związany z Oddziałem II [SG WP]. Nastawiony zdecydowanie wrogo w stosunku do kraju i antyradziecko. Wpisany do indeksu osób niepożądanych w PRL w Wydz[iale] I Zarz[ądu] Kontr[oli] Ruchu Gran[icznego] MSW”⁸⁶.

Po śmierci Piaseckiego peerelowska SB skreśliła go ze wspomnianego indeksu⁸⁷, jednakże w marcu 1976 r. uzupełniono zapisy ewidencyjne o uściśloną informację, zgodnie z którą pisarz był wywiadowcą Ekspozytury nr 6 w latach 1922–1926 oraz że nadano mu pseudonim „Biały”. Powołano się przy tym na sygnatury akt Oddziału II SG⁸⁸: „1922–1926 – wywiadowca Ekspozytury I Oddziału II Sztabu Głównego, Wilno. Ps[eudonim] »BIAŁY«. Sygn. 261/825-21-4. Naczelnik Wydziału IV Biura »C« MSW”.

Owe dwa obiegowe – wydawałoby się – dokumenty, zachowane w archiwach pozostałych po UB/SB, są świadectwem decyzji, które w okresie PRL skazały Piaseckiego na wymazanie ze zbiorowej pamięci Polaków.

PODSUMOWANIE

Koniec wojny Polski z bolszewicką Rosją oraz wyznaczenie granicy między obu państwami wymusiły na wywiadzie II Rzeczypospolitej likwidację dotychczasowych siatek wywiadowczych i organizację nowych. Te ostatnie składać się miały zarówno z agentów ruchomych, jak i rezydentów, zainstalowanych – w przypadku obszaru zainteresowań Ekspozytury nr 6 – na sowieckiej Białorusi⁸⁹. Zaczęto budować nowe siatki agenturalne

⁸⁴ Zapisy cenzorskie umieszczano w *Księdze zapisów i zaleceń Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk*, do stosowania przez wszystkich cenzorów w kraju. Por. P. Misiór, *Ja, Tomasz Strzyżewski. O cenzurze i cenzorach*, Kraków 1997, s. 24, 42.

⁸⁵ Karta ewidencyjna E-14/B Biura „C” Wydziału IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (Służby Bezpieczeństwa) z zapisem z 9 II 1967 r. dot. Sergiusza Piaseckiego, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/75391>, Nieznana-karta-z-zyciorysu-Sergiusza-Piaseckiego.html (dostęp 1 III 2024 r.).

⁸⁶ *Ibidem*, zapis z 9 II 1967 r.

⁸⁷ *Ibidem*, zapis z 13 I 1968 r.

⁸⁸ *Ibidem*, zapis z 31 III 1976 r.

⁸⁹ W. Śleszyński, *Działalność wywiadowcza...*, s. 39.

już w listopadzie 1921 r. Do tego czasu tereny pozostające pod władzą bolszewików były rozpoznawane jedynie przez doraźną agenturę manewrową, tzw. agentów chodaków. Po roku starań sytuacja operacyjna polskiego wywiadu zaczęła się poprawiać. Pod koniec 1922 r. jego oficerowie zaczęli otrzymywać od agentury regularne raporty wywiadowcze oraz tajne materiały bolszewickie. Jednak na ich podstawie nie było można sporządzać kompletnych opracowań, dotyczących zagadnień militarnych, gospodarczych czy społecznych w Rosji, rozpracowywanych przede wszystkim przez Ekspozyturę nr 6 w Brześciu nad Bugiem. Informacje uzyskiwane metodami wywiadu głębokiego, zdobywane poprzez agentów oraz rezydentów lokowanych w odpowiednich miejscach, były obciążone doraźnością. Korzystano także w szerokim zakresie z wiadomości przekazywanych przez uchodźców, zbiegów i dezertków, jednak w ich przypadku trzeba się było liczyć z tym, że mogły być wynikiem sowieckiej dezinformacji, o czym często nadmieniano w dokumentacji operacyjnej brzeskiej ekspozytury.

Wspomniane w artykule działania wywiadowcze w pasie przygranicznym dokonywane były przez agenturę wywiadu płytkiego pod różnymi wywiadowczymi przykrywkami – początkowo działań partyzanckich, a później wypadów przemysłowych lub napałów o charakterze kryminalnym. Owe skrajnie niebezpieczne i obciążone ogromnym ryzykiem działania wymagały werbowania osób o specyficznych predyspozycjach, a tych na terenie działania brzeskiej placówki nie było wiele. Dlatego opieranie się na agenturze obciążone było dużą dozą przypadkowości i doraźności, co miało wpływ na wyniki jej aktywności. Jak się ocenia, w działania agenturalnie moderowane przez Ekspozyturę nr 6 zaangażowanych było łącznie ok. 200 osób, z których kilkadziesiąt zaginęło na terenie przeciwnika, a około dwie trzecie wycofano z sieci z powodu braku osiągnięć, nieudolności lub nieuczciwości⁹⁰.

Na tym tle służbę i działania Piaseckiego należy uznać za wykraczające daleko poza dokonania innych agentów brzeskiej ekspozytury wywiadu. Należy mieć nadzieję, że odkrycie w przyszłości kolejnych dokumentów, dotyczących służby przyszłego pisarza jako agenta wywiadu wojskowego, pozwoli na ukazanie wszystkich nieznanych jeszcze wątków tego fragmentu jego niepospolitego życiorysu.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie

Oddział II Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego:

Zespół: Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego);

Zespół: Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) – Ekspozytura Nr 6 w Brześciu n. Bugiem;

Zespół: Dowództwo Okręg Korpusu Nr IX. Sztab DOK;

Zespół: Samodzielny Referat Informacyjny DOK IX w Brześciu n. Bugiem.

⁹⁰ *Ibidem*, s. 40.

NETOGRAFIA

- Karta ewidencyjna E-14/1 Biura „C” Wydziału IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (Służby Bezpieczeństwa) z zapisem z 31 III 1976 r. dot. Sergiusza Piaseckiego, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/75391,Nieznana-karta-z-zyciorysu-Sergiusza-Piaseckiego.html> (dostęp 1 III 2024 r.).
- Mackiewicz J., *Sergiusz Piasecki i jego niedźwiedzica*, „Wiadomości” (Londyn), nr 20/1259, 1970 r., <https://pogon.lt/58-ksiegarnia-biblioteka/jozef-mackiewicz/84-sergiusz-piasecki-i-jego-niedzwiedzica.html> (dostęp 1 marca 2024 r.).
- Maksymiuk D., *Nieznana karta z życiorysu Sergiusza Piaseckiego*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/75391,Nieznana-karta-z-zyciorysu-Sergiusza-Piaseckiego.html> (dostęp 1 marca 2024 r.).

OPRACOWANIA

- Balbus T., Marczak M., *Siedem twarzy Sergiusza Piaseckiego*, Wrocław 2024.
- Balbus T., *Życie kondotiera. Sergiusz Piasecki 1899–1964*, Wrocław 2023.
- Bešanov V., *Twierdza brzeska*, Warszawa 2012.
- Cichoracki P., *Stołpce – Łowcza – Leśna 1924. II Rzeczpospolita wobec najpoważniejszych incydentów zbrojnych w województwach północno-wschodnich*, Łomianki 2012.
- Cisek J., *Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce i jego zbiory*, Warszawa 1997.
- Czarnecka R., *Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) w latach 1921–1939. Zarys organizacyjny i przegląd zawartości inwentarza*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 2006, nr 28.
- Czarnecka R., *Organizacja Oddziału II Sztabu Generalnego WP (Sztabu Głównego) i jego ekspozytur terenowych w latach 1918–1939 [w:] Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Studia i materiały z działalności Oddziału II SG WP, t. 1*, red. T. Dubicki, Łomianki 2010.
- Demel R., *Sergiusz Piasecki 1901–1964. Życie i twórczość*, Łomianki 2012.
- Dominiczak H., *Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, Warszawa 1992.
- Gaul J., *Józef Piłsudski a szpiegostwo w II Rzeczypospolitej [w:] Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 2, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2014.
- Gierowska-Kałuża J., *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 – 9 września 1920)*, Warszawa 2003.
- Gloger Z., *Encyklopedia staropolska*, t. 3, Warszawa 1900–1903 [reprint 1989].
- Grzymała-Przybytko A., *Krótki przewodnik turystyczny po powiatach lidzkim i szczucińskim*, Lida 1936.
- Jabłoński M., Prochwicz J., *Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Warszawa 2004.
- Kirwiel E., *Kresy północno-wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939. Oblicze polityczne*, Lublin 2011.
- Koręś D., *Instrukcja Oddziału II Sztabu Głównego WP o prowadzeniu ewidencji agentów i raportów organizacyjnych z 1931 r. [w:] Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*, t. 2, red. W. Skóra, P. Skubisz, Szczecin 2015.
- Krzak A., *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej przeciwko radzieckim służbom specjalnym*, Toruń 2007.
- Miedziński B., *Wspomnienia (dokończenie)*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1976, nr 37.

- Misiur P., *Ja, Tomasz Strzyżewski. O cenzurze i cenzorach*, Kraków 1997.
- Misiur A., *Proces kształtowania się służb specjalnych w Polsce*, „*Studia Prawnoustrojowe*” 2010, nr 11.
- Misiur A., *Służby specjalne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998.
- Misiur A., *System służb specjalnych w II RP [w:] Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 2, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2014.
- Misiur A., *Tworzenie się systemu wojskowych służb specjalnych w Polsce w latach 1918–1922 [w:] Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*, t. 1, red. W. Skóra, P. Skubisz, Szczecin 2012.
- Mondalski W., *Brześć Podlaski (Brześć Litewski, Brześć nad Bugiem). Zarys historyczno-geograficzny*, Turek 1926.
- Nowik G., *Zanim złamano „Enigmę”... Polski radiowywiad podczas wojny z bolszewicką Rosją w latach 1918–1920*, Warszawa 2020.
- Ochał A., *Napad na Wiszniew (19 VII 1924 r.)*, „*Dzieje Najnowsze*” 2014, nr 1.
- Ochał A., *Tarcza II Rzeczypospolitej. Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Warszawa 2018.
- Oleszkowicz R., *Działalność Samodzielnego Referatu Informacyjnego Dowództwa Okręgu Korpusu IX w Brześciu nad Bugiem w 1939 r. Wybrane problemy [w:] Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 3, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2015.
- Oleszkowicz R., *Kontrwywiad kresowy. Działalność polskiego kontrwywiadu wojskowego na obszarze Dowództwa Okręgu Korpusu nr IX w Brześciu nad Bugiem w okresie międzywojennym*, Kraków–Warszawa 2020.
- Oleszkowicz R., *Samodzielny Referat Informacyjny DOK IX w Brześciu n. Bugiem (1924–1939). Zarys problematyki [w:] Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 2, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2014.
- Oleszkowicz R., *Samodzielny Referat Informacyjny DOK IX w Brześciu n. Bugiem (1924–1939). Zarys problematyki [w:] Sekretna wojna 2. Z dziejów kontrwywiadu II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, red. Z. Nawrocki, Poznań 2015.
- Oleszkowicz R., *Strukturalno-organizacyjne i operacyjne aspekty działalności Ekspozytury Wywiadu nr 6 w Brześciu nad Bugiem (1921–1926). Zarys problematyki [w:] Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Z działalności Oddziału II SG WP*, t. 4, red. T. Dubicki, Łomianki 2014.
- Ossendowski F.A., *Polesie*, Poznań 1934 [seria: „Cuda Polski”, t. 6].
- Ossendowski F.A., *W polskiej dżungli (Polesie)*, Łomianki 2009.
- Paduszek K., *Zajrzeć do mózgu Lenina. Wywiad II Rzeczypospolitej a postrewolucyjna Rosja*, Łomianki 2016.
- Pasek W., *Bolesława Kontryma życie zuchwałe. Biografia żołnierza i policjanta 1893–1953*, Warszawa 2006.
- Pepłoński A., *Kontrwywiad II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002.
- Pepłoński A., *Policja państwowa w systemie organów bezpieczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczytno 1991.
- Pepłoński A., *Wywiad Polski na ZSRS 1921–1939*, Warszawa 1996.
- Piasecki S., *Autodenuncjacja. Teksty autobiograficzne, wywiady, wspomnienia, publicystyka*, wybór, oprac. i przedmowa K. Polechoński, wyd. 3, Łomianki 2023.

- Piasecki S., *Bogom nocy równi*, Łomianki 2023.
- Piasecki S., *Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy*, Łomianki 2023.
- Piasecki S., *Piąty etap*, Łomianki 2023.
- Pol W., *Mohort. Rapsod rycerski*, Lwów 1854.
- Polechoński K., *Żywot człowieka uzbrojonego. Biografia, twórczość i legenda literacka Sergiusza Piaseckiego*, Warszawa–Wrocław 2000.
- Polska – Kresy – Polacy. *Studia historyczne*, red. S. Ciesielski, T. Kulak, K. Matwijowski, Wrocław 1994.
- Prochwicz J., *Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza 1924–1939, „Problemy Ochrony Granic” 2002, nr 22.*
- Rzeczpospolita Polska [1928]. *Skala 1 : 4 000 000*, oprac. A. Woźny, Opole 2013.
- Skubisz P., *Przejmowanie sieci informacyjnej przez wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza na przykładzie 5. Batalionu KOP w Łęczkach (1924–1925) [w:] Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP, t. 3, red. T. Dubicki, Łomianki 2013.*
- Skubisz P., *Wojska Pograniczne ZSRS na odcinku z Polską w świetle materiałów wywiadu II Rzeczypospolitej (1921–1939). Struktura i dyslokacja – Działalność wywiadowcza – Regulamin służby*, Szczecin 2010.
- Smoliński A., *Armia Czerwona oraz sowiecki potencjał militarny z lat dwudziestych i trzydziestych XX w. w dokumentach Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego. Przyczynek do dziejów i efektywności wywiadu wojskowego II Rzeczypospolitej [w:] Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku, t. 3, red. W. Skóra, P. Skubisz, Szczecin 2016.*
- Smoliński A., *Próba oceny wartości poznawczej akt pozostałych po Oddziale II Sztabu Głównego Wojska Polskiego w kontekście możliwości opisu sytuacji wojskowej, ekonomicznej i społecznej ZSRS w latach 1921–1939, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2012, nr 3 (5).*
- Suleja W., *Służby specjalne II Rzeczypospolitej. Ideowy rodowód [w:] Sekretna wojna. Z dziejów kontrwywiadu II RP, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2014.*
- Szuba-Boroń A., *Obraz przestępcy w prozie Sergiusza Piaseckiego na tle poglądów kryminologicznych epoki*, Kraków 2022.
- Śleszyński W., *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007.
- Śleszyński W., *Działalność wywiadowcza Sergiusza Piaseckiego w Ekspozyturze Oddziału II Sztabu Generalnego nr 6 w Brześciu nad Bugiem w latach 1922–1923, „Dzieje Najnowsze” 2014, nr 1.*
- Śleszyński W., *Kresy Wschodnie, czyli Białoruś Zachodnia. Historia, współczesność, pamięć*, Łomianki 2013.
- Śleszyński W., *Ostatni etap działalności wywiadowczej Sergiusza Piaseckiego – materiały z Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowego w Moskwie, „Studia Podlaskie” 2013, t. 23.*
- Śleszyński W., *Województwo poleskie*, Kraków 2014.
- Śleszyński W., *Wojsko a bezpieczeństwo wewnętrzne na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 2005, t. 42.*
- Śleszyński W., *Wywiad wojskowy na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej [w:] Polski wywiad wojskowy 1918–1945, red. P. Kołakowski, A. Pepłoński, Toruń 2006.*
- Ślipiec J., *Kształtowanie się i główne kierunki działalności służb wojska II Rzeczypospolitej w systemie bezpieczeństwa militarnego lat 1921–1927*, Warszawa 2011.

- Tomaszewicz E., *Gwiazdy Wielkiej Niedźwiedzicy. Kobiety w życiu i twórczości Sergiusza Piaseckiego*, Łomianki 2003.
- Uliasz S., *Literatura Kresów – kresy literatury. Fenomen Kresów Wschodnich w literaturze polskiej dwudziestolecia międzywojennego*, Rzeszów 1994.
- Widacki J., Szuba-Boroń A., *Sprawy o szpiegostwo przed sądami wileńskimi w okresie II RP. Przyczynek do historii zmagania polskiego wywiadu i kontrwywiadu z wywiadem sowieckim i litewskim*, Kraków 2020.
- Wieczorkiewicz P., *Uwagi o działalności agentury sowieckiej na odcinku polskim po roku 1921* [w:] *Polski wywiad wojskowy 1918–1945*, red. P. Kołakowski, A. Peplowski, Toruń 2006.
- Wiszka E., *Brześć Litewski. Obozy jeńców i internowanych (1919–1921)*, Toruń 2010.
- Włodarkiewicz W., *Polesie 1939*, Warszawa 2014.
- Włodarkiewicz W., *Polesie lubelskie 1939*, Warszawa 2011.
- Wyszczelski L., *Warszawa. Listopad 1918*, Warszawa 2008.
- Wyszczelski L., *Wojna polsko-rosyjska 1919–1920*, Warszawa 2010.
- Zuziak J., *Polska historiografia wojskowa w Wielkiej Brytanii w latach 1939–1990. Instytucje, ludzie, publikacje*, Warszawa 2001.

Sergiusz Piasecki jako agent wywiadowca Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. Tło instytucjonalne służby w wywiadzie

Artykuł zawiera przedstawienie działalności Sergiusza Piaseckiego, późniejszego pisarza, jako agenta wywiadowcy Ekspozytury nr 6 Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego (wywiadu), umiejscowionej w Brześciu nad Bugiem. Celem artykułu jest przede wszystkim ukazanie tła instytucjonalnego tej działalności – kształtowania się struktury terenowej, z którą współdziałał autor powieści *Bogom nocy równi*, a która powstała po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. jako część polskiego wywiadu wojskowego. Wskazano także na formalne warunki pełnienia w tym czasie służby wywiadowczej. Niniejszy przyczynek do dziejów polskiego wywiadu na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej daje obraz zaangażowania polskich służb specjalnych w omawiane działania z perspektywy analizy dokumentów zachowanych po agentach Ekspozytury nr 6.

SŁOWA KLUCZOWE

wywiad, kontrwywiad, ochrona granic, przemysł, agent,
Oddział II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego

Sergiusz Piasecki as an Intelligence Agent of the Second Division of the General Staff of the Polish Army. The Institutional Basis of Service in Intelligence

The article presents the activities of Sergiusz Piasecki, a later writer, as an intelligence agent of Branch No. 6 of the Second Division of the General Staff of the Polish Army (military intelligence), located in Brest on Bug. The aim of the article is primarily to show the institutional background of this activity – the formation of the field structure with which the author of the novel *Equal to Night Gods* (*Bogom nocy równi*) cooperated, which was established after Polish independence in 1918, as a part of Polish military intelligence. The formal conditions for participating in intelligence service at that time were also indicated. This contribution to the history of Polish intelligence in the Eastern Borderlands of the Second Polish Republic gives a picture of the involvement of the Polish secret services in the discussed activities from the perspective of the analysis of documents kept by the agents of Branch No.

KEYWORDS

intelligence, counterintelligence, border protection, smuggling,
Second Division of the General Staff of the Polish Army

RYSZARD OLESZKOWICZ – podpułkownik rezerwy, doktor nauk humanistycznych, historyk. Adiunkt w Zakładzie Bezpieczeństwa Wewnętrznego na Uczelni Państwowej im. Jana Grodka w Sanoku. Zainteresowania badawcze: bezpieczeństwo wewnętrzne Polski i Europy Środkowo-Wschodniej, praktyczne i prawne aspekty działalności służb specjalnych, historia służb specjalnych, regionalistyka, biografistyka oraz bibliografie. Opublikował m.in.: *Kontrwywiad kresowy. Działalność polskiego kontrwywiadu wojskowego na obszarze DOK IX w Brześciu nad Bugiem w okresie międzywojennym* (2020); *Służby specjalne Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1945. Bibliografia selektywna (materiały z lat 1918–2014)* [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Z działalności Oddziału II SG WP*, t. 7, 9, 10, red. T. Dubicki (2016, 2018, 2020). Jest współautorem opracowania *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970–1990. Próba bilansu* (2013). E-mail: ryszard.oleszkowicz@wp.pl

RYSZARD OLESZKOWICZ – reserve lieutenant colonel, PhD, historian, assistant professor at the Institute of Internal Security of the Jan Grodek State University in Sanok. His research interests encompass internal security of Poland and Central and Eastern Europe, practical and legal aspects of the special services activities, history of secret services, regional studies, biographies and bibliographies. He has published, among others: *Kontrwywiad kresowy. Działalność polskiego kontrwywiadu wojskowego na obszarze DOK IX w Brześciu nad Bugiem w okresie międzywojennym* [Borderland Counterintelligence. Activities of Polish Military Counterintelligence in the Area of the IX Corps District Command in Brześć nad

Bugiem in the Interwar Period] (2020); "Służby specjalne Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1945. Bibliografia selektywna (materiały z lat 1918–2014)," in *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Z działalności Oddziału II SG WP* [Special Services of the II Republic 1918–1945. Selective Bibliography (Materials from 1918–2014) in: Intelligence and Counterintelligence of the II Polish Republic. From the Activities of the II Department of the General Staff of the Polish Military Forces], vol. 7, 9, 10, ed. T. Dubicki (2016, 2018, 2020).; co-author of i.a. *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970–1990. Próba bilansu* [Collaboration of the Security Service of the Ministry of Internal Affairs of the Polish People's Republic with the Committee of the State Security (KGB) of Soviet Union. An Attempt of Balance] (2013). E-mail: ryszard.oleszkowicz@wp.pl.